

Ülo Tedret mäletades 12. veebruar 1928 – 9. märts 2015

9. märtsil 2015 lõppes Ülo Tedre elu- ja teadlastee. Ülo Tedre pärand koosneb enam kui 400 kirjutatud, koostatud või toimetatud tööst, mis hõlmavad praktiliselt kõiki folkloorižanre, eesti kirjandus- ja kultuurilugu. *Eesti mees ja tema sugu* (1952–1954/2003). 4osaline “Eesti rahvalaulude antoloogia” (1969–1972). Lühimonograafia *Eesti pulmad* (1973). Imeilus album Jakob Hurda 150. sünnipäevaks (1989). “Vana Kandle” Jõhvi ja Iisaku mammutkõide (1999). August Annisti Kalevipoja-teemalise megamonograafia uustrükk (2005). Juhan Peegli regilaulu keelt ja poeetikat käsitlevate väärtteoste uustrükkide toimetamine (2004, 2006). Rootsis ilmunud mahukas ülevaade eesti sanditamistest ja maskeerimistavadeist (2007). Hulk lühemaid kirjutisi eesti regilaulu, uskumuste ja kommete, eesti folkloristika klassikute Jakob Hurda, Matthias Johann Eiseni, Oskar Looritsa, Walter Andersoni kohta. Eesti rahvaluule ülevaated mitmesugustes koguteostes ja kooliõpikutes. 70 või enam arvustust folkloristika-, kirjandus- ja kultuuri-teemaliste tööde kohta. Viljakas koostöö Veljo Tormisega ehtsa regilaulu taastoomisel eesti koorimuusikasse. Pikaajne (1962–1991) rahvaluule sektori juhatamine Keele ja Kirjanduse Instituudis. Kuulumine paljudesse erialaseltsidesse ja kolleegiumidesse. Valgetähe III klassi teenetemärk. Ja nii edasi.

Põhiosa Ülo Tedre teadustoodangust on Eesti üldsusele lihtsasti kättesaadav Karin Maria Rooleidi koostatud kenast personaalbibliograafiast (2008). Ja muidugi tsiteerivad eesti, soome jt folkloristid Ülo Tedre töid rohkesti kõikjal, kus vaja. Kuid olen seni leidnud ainult üheainsa kirjutise, kus Tedre tööd on võetud analüütilise vaatluse objektiks – see on Tiiu Jaago artikkel “Rahvaluule, ajalugu ja “pärimuslik ajalugu””: Vaade valdkonnaseostele rahvalaulu “Eesti mees ja tema sugu” uurimuste näitel” (*Keel ja Kirjandus* 2014, nr 6). Tavapärasest juubeliartiklist ulatuslikumaks võib hinnata ka Ruth Mirovi kirjutist “Töö kiidab tegijat. Ülo Tedre 70. sünnipäeva puhul” *Emakeele Seltsi aastaraamatus* 44–45 /1998–1999 (2000).

Teades Ülo Tedre tööde ja tegemiste haardeulatust on selge, et inimeste hulk, kes teda tundsid ja kellega ta lävis, oli kõikekokku väga suur. Millisteks klastriteks ja astmeteks see hulk jagunes, seda on tagantjärele raske arvata. Igatahes on enamik ta eakaaslast praeguseks juba manalas ja neilt pole võimalik talletada mälestusi Ülo Tedrest kui inimesest, kui persoonist teaduses ja väljaspool teadust, kõigi ta ratsionaalsete ja emotsionaalsete karakteristikutega, huvide ja harrastustega; neilt pole võimalik saada CV-ankeedist sügavamale küündivat teavet Ülo Tedre elulooseikade kohta. Sedalaadi teavet on olemas, paraku aga üsna napilt.

Kuulsin Ülo Tedre peielauas 14. märtsil ammulisui ta Westholmi klassivenna ja pinginaabri ning ülikooli- ja intritoakaaslase Hillar Palametsa mitmekümne minuti pikkuseid eredaid meenutusi ühistest õpinguaegadest gümnaasiumis suure sõja eel ja ajal ning Stalini-aegses Tartu Ülikoolis pärast sõda. Hillar Palametsa valduses on ka Ülo Tedrega 1996. aastal tehtud pikem intervjuu, mis kuuldavasti puudutab samuti peamiselt 1950. aastate tudengi- ja intrielu; Tedre koduses arhiivis on ka selle intervjuu litereering (18 lk masinakirjas). Leskproua Virma Murel korraldab praegu Tallinnas nimetatud koduarhiivi, mis seejärel loovutatakse Eesti Kirjandusmuuseumile. Loodetavasti lisandub sealtki uusi štrihhe tema kui uurija ja inimese koondportreesse. Kuid kardetavasti ei tule ilmsiks ulatuslikke salamemuaare ega süstemaatilisi päevikuid. On Vallo Kepi portreefilm “Elu kui regivärss. Ülo Tedre” (1994), kus portreeteeritavast kõnelevad ta ise ning mitmed kolleegid. Koguteoses *Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias* (1997) on Ülo Tedre ise teinud mälestusliku ülevaate elust ja inimestest Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektoris aastail 1947–1990. 2008. aasta *Mäetagustes* (nr 38) on ilmunud Karin Maria Rooleidi ja Asta Niinemetsa intervjuu “Raamatud kipuvad folkloristi kodunt välja sööma. Küsimusi Ülo Tedrele tema 80. sünnipäeval”. Kuid veel on võimalik intervjuuerida inimesi, kes on Ülo Tedret lähedalt tundnud.

Olen minagi tundnud Ülo Tedret 1964. aastast peale, seega poole sajandi vältel, kuigi – juba meie eavahe ja sotsiaalse seisundi erinevuse tõttu – pole iial kuulunud ta sõprade lähiringi. Tean, et ta oli elupõline koorilaulja, armastas saunamõnuseid ja mängis hästi malet, kuid me pole sattunud elus kordagi samal ajal samasse sauna ega mänginud omavahel ainsatki partiid malet.

Aga 1963. aasta sügisel käivitas Matti Kuusi suurejoonelise Soome–Eesti parömioloogilise ühisprojekti, mille Eesti-poolse töö juhtimiseks moodustatud komisjoni kuulus ka Ülo Tedre ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi esindajana. Tartu töörühma esmaülesandeks sai eesti vanasõnade teadusliku väljaande koostamine ja töö tegevjuhendajaks Erna Normann. Meile antud esialgne ajalimiit oli ebarealistlikult napp, eesti allikmaterjali arvelevõtt, korraldatus ja ehtsusvaliteet eeldatust palju kehvem. Otsekohe tekkisid nn ajutised kasvuraskused, mille ületamiseks toimus Tartus aastail 1964–1966 hulk koosolekuid juhtkomitee ja töörühma liikmete (Erna Normanni, Veera Pino, Ingrid Sarve ja minu) osalusel. Siis sain teada, et Ülo Tedre on lokkis pea, prillide ja piibuga tüsedapoolne karmivõitu olemisega kerges keskeas mees, kelle majasolekut signaleeris kõikjaleküündiv aromaatses piibutubaka lõhn. Ta elas meie probleemidesse sisse ja kui töös oli 1965. aasta sügisel tekkinud järjekordne kriis, oli tema see, kes tegi resolutsse ettepaneku välja vahetada töö tegevjuhendaja, ning me saime jätkata n-ö järgmise kurvini.

1969. aastal meie töörühm praktiliselt lagunes, töö seiskus ja – *He было бы счастье, да несчастье помогло* – mina sain lõpuks astuda KKI juurde aspirantuuri. Mu väitekirja teemaks kujunes mingi segadik vanasõnade kujundisemantikast, maailmavaatest ja klassifitseerimisest ning töö juhendajaks sai Ülo Tedre. Me vist olime sel hetkel temaga juba “sina” peal, kuigi tollal see nii lobedalt ei käinud kui praegu, isegi meeste vahel mitte, liati mitte erineva sotsiaalse staatusega meeste vahel. Mul oli kolleege, kes töötasid aastakümneid samas toas ja teietasid teineteist üle laua. On meeles, et 1971. aasta sügisel, kui Helsingis toimus esimene Soome–Eesti filoloogiasümposium, seisime Tedrega tükk aega Georg Otsa tekil kõva tuule käes ja arutasime šansse minu takerdunud väitekirja surnud seisust välja aidata. Edasi suurenesid juhendaja isalikud mured juba astmeliselt: aspirantuuri lõpukuudel 1972. aastal oli mul väitekirjast valmis vaid armetuid katkeid ja sooritamata vajalik marksistliku filosoofia eksam. Õnneks suutsin oma viimseid ressursse mobiliseerides nii eksami kui ka väitekirja nõutud ajaks valmis saada ning iseenda ja oma õnnetu juhendaja jännist välja aidata. Mind võeti tööle KKI rahvaluule sektorisse noorema teadusliku töötaja kohale kuupalgaga 120 rubla, Tedrest sai minu otsene ülemus ja ta vaatas nüüd mu peale juba üsna heatahtliku ja horisontaalse pilguga. Sektoris oli komme, et kõik pidid kõigi teiste valminud tööd läbi lugema ja neid arutati seejärel sektori koosolekutel. Imetlesin tookord, kuidas sektorijuhataja julges resümeeerida eitavad otsused Loreida Raudsepa korduvatele katsetele esitada kaitsmiseks kandidaaditöö, mille teemaks oli “Rahvanaljand “Kas on ka rasvane?” (AT 1791) kui klassivõitluse relv” või midagi selletaolist.

1980. aastate alul käisid Matti Kuusi ja Kari Laukkanen alata Tallinnas, kus koos Eesti rühmaga töötati läänemeresoome vanasõnaprojekti lõpptoote “Proverbia septentrionalia” kallal, sest Tartusse soomlasi ei lastud, kuna seal paiknes tähtis militaarlennuväli. Nendeks käikudeks oli tartlasel vaja öömaja, mida mulle alati ja lahkesti pakuti Ülo ja proua Virma kenas ruumikas kodus Tallinna Kaubamaja lähedal. Seal oli tohutu suur kaminaga elutuba, kus tohtis ka suitsetada, sest Ülo ise tegi piipu ja kamin tõmbas hästi. Oli tohutu suur vann, mis sisse astudes kergelt kõmises, kabinetis tohutud maast laeni seinatäied raamatuid, reipa olemisega puudel ja mingi kass, kena roheliseruuduline kušett, kuhu mind tuduma pandi – ja tartlase megaunelm Soome telekas! Selle teleka ees möödusidki enamasti kõik õhtud, pererahvas selgitas mulle Ameerika seriaalide tegelaskondi ja resümeeeris käsilolevale 59. seeriale eelnenud tegevustikku. Aeti juttu maast ja ilmast, Ülo rääkis, et talle meeldivad hirmsasti “sõjaaegsete” meeste memuaarid, eriti Johan Kõpu omad. Endast ja oma elust ta eriti rääkida ei armastanud, nälgimist Veski tänava intris meenutas siiski korduvalt, sh isetekkelist narratiivi, kus nad riputasid seinale loosungi “Aqua et panis – vita canis” (Vesi ja leib – koeraelu) ja keegi komandant või kontrollija sattus tuppa, vaatas loosungit ja ütles: “Eikvet peinz, vaitõ keinz – ah, mis te neid ingliskeelseid siia üles riputate, pange parem eestikeelseid!” Juhtusime kord kahekesi minema läbi vanalinna ja ma küsisin midagi ühe maja kohta. Ülo jutustas sellepeale tolle maja ajaloo ja edasi ka peaaegu kõigi järgmiste teele jäänud majade ajalood. See juhtum vapustas mind üpris sügavalt.

Meie aplaagerdamised Üloga olid tegelikult vastastikused. Just 1973. aasta alul, kui mu aspirantuur oli õnnelikult lõppenud, vahetas meie pere oma Ülejõe kahetoalise korteri Kastanisse vana puumaja ülakorruse vastu, mis oma hetkeseisus oli masendavalt ripakil, mida me pikkamisi remontima ja ümber ehitama asusime ja kus me

oma toonase pere jäänustega tänini pesitseme. Meil oli ruumi laialt ja Ülo ööbis oma Tartu-käikudel meie pool. Tal oli atraktiivne siluett, barett viltu peas, piip suunurgas, prillid ees ja portfell käes, ta oli meie lastele huvitav objekt, sai nendega hästi kontakti ja teda kutsuti meie peres Piibuga Onu. Ülo luges pidevalt midagi. Hommikust kohvi juues pani ta piibu põlema, haaras riulist mõne näivalt suvalise raamatu ja ununes seda vahel tundideks lugema. Ühel seesugusel hetkel ilmus onu nina alla üks meie põngerjatest, jäi teraselt vaatama ja ütles: “Miks see piip sul niimoodi viltu on? Ta peab otse olema!”, ning sättis onu piibu õigeks. Meie onuga saime palju nalja, piibusättija ise jäi endiselt surmtõsiseks.

1985. aasta soome-ugri kongress peeti Söktõvkaris, mida seks puhuks oli põhjalikult putitatud ja heakorrastatud. Eesti delegatsioon majutati paarikaupa kuhugi ühikasse. “Vanad olidjad” uurisid mult salakavalate naeratuste saatel, kas ma olen kõva unega. Olin tollal tõesti maailma kõvima unega, niisiis satutati mind Ülo Tedrega ühte tupp. Olin eelmisel pilvisel õhtul enda jaoks ilmakaared paika pannud ja kui järgmisel hommikul oma häirimatust karuunest ärkasin, tõusis läänest suur punane päike. Ilmakaared jäidki mul valedeks, päike tiirles põhjakaares, valitses tohutu kuumus ja iga päev tuli hea särakas piksevihma. Ülo oli oma vihmavarju koju unustanud, käisime siis kahekesi minu varju all mööda linna, minul vasak õlg märg, temal parem.

“Tšernobõli aasta” septembris toimus Moskvas Maailmakirjanduse Instituudis “Gat-saki juures” mingi folklooriteemaline konverents, kus Eestit pidime esindama meie Üloga. Meid pandi elama hotelli Akademitšeskaja, kus olmeliselt oli kõik tipp-topp, kuid olime ette hoiatatud, et seal on mikrobetonist seinad, ja püüdsime seetõttu oma õhtuste vestluste temaatikat kontrolli all hoida. Konverentsist endast mäletan seda, et ajakava lendas kassi saba alla juba esimese päeva lõunaks, käis tohutu Vladimir Anikini materdamine ja tulised vaidlused selle ümber, kas strukturalism ja semiootika on folkloristikale kasulikud asjad või mõttetut ballast. Vaheaegadel oli alati summ inimesi Ukraina saadikute ümber: kuidas teil on, mis seal tegelikult juhtus? Õhtupoolikutel jalutasime kahekesi mööda Moskvat, imetlesime raamatupoodide rohkust, nuhkisime veidi antikvariaatides, põhiliselt aga ostsime kokku kilode viisi kohviube, et need pärast oma Tallinna ja Tartu kolleegide vahel laiali jagada, sest perestroika teisel aastal oli see mõnuaine Eestist sootuks kadunud. Tagasisõidul lõdisesime öö läbi Moskva rongi külmas vagunis poolmürgade linade vahel.

Viimati olime Üloga paarismehed 31. jaanuaril 1998 legendaarse Matti Kuusi matusetalitusel Temppeleaukio kirikus ja järgnevail peiedel. Helsingis oli lumetorm ja 15–16 kraadi külma, kõssitasin hommikul Vironkatu külalistemaja välisuksest nõutud 25 meetri kaugusel tõmbtuulses kangialuses ja püüdsin suitsu teha. Rügasime endid kuidagi Temppeleaukio juurde. Keset kirikut seisis suletud kirst, registreeritud organisatsioonid ja inimesed kutsuti kindla intervalliga nn lilletervitusi (*kukkatervehdyksiä*) tooma. Mingeid sakramendiväliseid matusekõnesid ei peetud, järelehüüde ei hüütud, ainult Heikki Laitinen laulis Juhana Cajanuse ballaadi “Etkös ole ihmis parca aiwan arca”, see monotoonne retsitatiiv näis kestnuvat pausi pidamata tunde. Mingit kalmistuvoorut polnud. Rohked kõned ja järelehüüded – kolleegidelt, õpilastelt, tuttavatelt, sugulastelt, sõjaaegsetelt relvavendadelt – olid jäetud peiedele, paljud neist loeti ette paberilt. Me mõlemad nägime esmakordselt peiesid, kus tonaalsus polnud väljapeetult morbiidne. Sündmuse lõpupoole meenutati seiku Matti Kuusi ja ta lähedaste elust,

sh lustakaid lugusid, mille peale koos südamest naerdi ja plaksutati, näidati vanade fotode slaide ja kodukinooteid.

Tellervo Krogerus on eelmisel aastal Matti Kuusi 100. sünniaastapäevaks üllitanud 856 lk paksuse raamatu *Sanottu, tehty. Matti Kuusen elämä 1914–1998*. Autor, kes avaldab – kui mitte enne, siis aastal 2028 – niisama paksu raamatu alapealkirjaga “Ülo Tedre elu (1928–2015)”, on arvatavasti juba praegu meie folkloristika areenil nähtav, võib-olla ka veel mitte. Aga võib-olla ei avaldata sellist raamatut iial, sest oli ju Ülo Tedre lihtsalt üks dinosaurus folkloristika kriidiajastul, kus atmosfäär oli alles täis soome meetodi mürgiseid auruseid, fossiil, kelle pilk oli pööratud ainult minevikku, kes arvas rumalutasa, et ERA kartoteegid ongi folkloor, kes ei konstrueerinud ega dekonstrueerinud iial midagi, ei kasutanud representatsiooni, intertekstuaalsuse ega metadiskursiivsete praktikate mõisteid, ei tsiteerinud kordagi Foucault’, Derrida ega Gadameri töid, kelle nime ei figureeri indeksis Web of Science ega Eesti teaduse infoportaalis ETIS, kes on isegi andmebaasis Publish or Perish esindatud ainult 32 tööga ja kelle sealne kurikuulus “hašš-indeks” on kõigest 3.

Arvo Krikmann